

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»**

з теми: **СИМВОЛІЗМ СМЕРТІ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ НА
ТЛІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ**

Виконав: здобувач вищої освіти
освітньої програми Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація
Спеціальності 023 Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація
денної форми здобуття вищої освіти
Городевський Ігор Олегович

Керівник: Підгурний І. С., кандидат
мистецтвознавства, доцент кафедри
образотворчого і декоративно-прикладного
мистецтва та реставрації творів мистецтва

Рецензент: _____

Прізвище ініціали, науковий ступінь, учене звання, посада

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИМВОЛІКИ СМЕРТІ В МИСТЕЦТВІ	5
1.1 Історіографія та аналіз наукових джерел	5
1.2 Символіка смерті: філософський, релігійний та культурний аспекти	9
1.3 Основні художні концепції зображення смерті	16
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ФОРМУВАННЯ СИМВОЛІКИ СМЕРТІ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ	19
2.1 Символи смерті в мистецтві різних культур (античність, середньовіччя, східні традиції)	19
2.2 Вплив історичних подій на формування візуальних образів смерті (епідемії, війни, соціальні потрясіння)	22
РОЗДІЛ 3. СИМВОЛІЗМ СМЕРТІ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ РІЗНИХ ЕПОХ	26
3.1 Мотиви смерті в середньовічному та ренесансному живописі	26
3.2. Бароко та романтизм: драматизація та емоційність образу смерті	32
3.3 Інтерпретація смерті в мистецтві XX-XXI століття	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	39
ДОДАТКИ	42

ВСТУП

Тема смерті завжди посідала особливе місце в різних культурах людства, по своєму відображаючи страхи, вірування та філософські роздуми різних епох. В образотворчому мистецтві вона проявляється через символи, алегорії та стилістичні рішення, які змінюються залежно від історичних подій, суспільних потрясінь і світоглядних змін суспільства. Як від середньовічного «Танку смерті», барокового ванітас до експресивних картин XX століття, так і від автора до автора однієї епохи, тема смерті постійно адаптується до нового культурного контексту, набуваючи нових сенсів, образів та символів, що дає змогу прослідкувати за способом мислення, сприйняття та настроїв різних прошарків тогочасного суспільства на відповідні історичні події.

Актуальність. Дослідження обумовлена тим, що символізм смерті є не лише відображенням індивідуального світовідчуття митців, а й реакцією на масштабні історичні катаклізми – війни, пандемії, революції. Аналізуючи цей феномен у мистецтві, можна глибше зрозуміти суспільні настрої різних періодів та культурні зміни, які відбувалися під впливом трагічних подій.

Мета і завдання дослідження. Дослідження символіки смерті в образотворчому мистецтві, її трансформації під впливом історичних подій та аналіз художніх засобів, за допомогою яких митці виражали концепт смерті.

Визначити ключові символи смерті в різних художніх традиціях та епохах; дослідити вплив історичних подій на формування візуальних образів смерті; проаналізувати творчість художників, які зверталися до цієї теми, та розкрити їхні мистецькі засоби; оцінити еволюцію символізму смерті у XX-XXI століттях.

Завдання:

- провести аналіз наукових джерел;
- дослідити символіку смерті(філософські, релігійні, культурні аспекти);
- дослідити основні художні концепції зображення смерті;
- проаналізувати символи смерті в мистецтві різних культур;
- дослідити вплив історичних подій на формування візуальних образів смерті;

- визначити мотиви смерті в середньовічному та ренесансному мистецтві;
- описати драматизацію та емоційність образу смерті доби бароко та романтизму;
- дослідити інтерпретацію смерті в мистецтві XX-XXI століття.

Об’єкт дослідження. Зображення смерті в образотворчому мистецтві різних епох.

Предмет дослідження. Символіка та її художнє втілення у контексті історичних подій.

Методи дослідження: мистецтвознавчий аналіз, історико-культурний підхід та компаративний метод для порівняння творів різних періодів.

Джерельна база дослідження та література з теми дослідження. Герасименко О., Пашкевич К., Кучер Т., Марус О., Жукова Н., Колесник К. Е., Колесник О. С., Мельник Д., Пастушук Г., Солярська І..

Апробація результатів дослідження Основні висновки курсової роботи були представлені у вигляді доповідей: на круглому столі «Arts vitam docet – Мистецтво навчає життя» (05 квітня 2025 р.) з публікацією тез та науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2024–2025 н.р. (9 квітня 2025 р.) з публікацією статті.

Структура роботи включає вступ, три розділи, які містять вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел з 38 найменувань. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 40 сторінок. Основний текст викладено на 5-35 сторінках.

ВИСНОВКИ

У дослідженні простежено, як символіка смерті в образотворчому мистецтві формувалась і змінювалась під впливом історичних, культурних, філософських і релігійних чинників. Смерть ніколи не була лише темою страху чи трагедії — у мистецтві вона часто виступала точкою зосередження уваги на глибинних питаннях людського існування, часу, тлінності, провини, очищення або звільнення. Її образи набували особливого змісту залежно від епохи: від сакральних мотивів у середньовічному живописі до драматизму бароко, меланхолії романтизму, протесту й абсурду в мистецтві ХХ століття.

Релігійні та філософські уявлення формували глибинні смисли візуальних образів: черепи, зів'ялі квіти, пісочні годинники або постаті смерті були не просто декоративними елементами, а носіями ідей про тлінність і духовну природу людини. Ці символи не лише передавали уявлення про кінець життя, а й слугували інструментами морального нагадування, роздумів або покаяння.

Водночас історичні події — війни, епідемії, революції — змінювали сам спосіб зображення смерті: вона ставала ближчою, реалістичнішою, більш травматичною або критичною. Митці у своїх роботах фіксували не лише факт смерті, а й її вплив на свідомість людей, зміну колективних уявлень про життя, людяність, насильство чи втрату. Через це символи смерті перетворювались на відображення соціальних процесів та емоційного клімату суспільства.

Тема смерті в мистецтві — це не просто відображення кінця життя. Це глибоке осмислення людського існування, яке змінюється залежно від епохи, культури й особистих поглядів художників. Різноманітність підходів до вивчення цього питання допомагає краще зрозуміти, чому образ смерті залишається актуальним і сьогодні.

Символіка смерті охоплює глибокі філософські, релігійні та культурні смисли, що змінювались залежно від епохи, цивілізації та світогляду.

Смерть у філософії — це межа буття, що стимулює рефлексію над сенсом життя. У стоїцизмі — прийняття неминучого, у екзистенціалізмі (К'єркегор, Гайдеггер) — усвідомлення смерті як моменту справжнього буття. Для сучасної

філософії смерть є як метафора втрати ідентичності, так і простір для критики культури споживання.

Більшість релігій розглядають смерть як перехід — не кінець, а зміна форми існування. У християнстві — це шлях до Воскресіння або Осуду, в ісламі — перехід у загробне життя, в буддизмі — коло перевтілень. Смерть часто асоціюється з очищенням, покутою або карою.

У мистецтві та міфології смерть постає у вигляді образів — скелета, жінки з косою, піску часу, воріт, човна, птахів. Вона може символізувати не лише кінець, а й оновлення, трансформацію, звільнення. У різних культурах — від «Танку смерті» до «Дня мертвих» — смерть осмислюється і як страх, і як частина життєвого циклу.

Аналіз основних художніх концепцій зображення смерті демонструє, що ця тема є однією з найбільш універсальних і водночас варіативних у світовому мистецтві. Протягом історії ставлення до смерті трансформувалося залежно від релігійних вірувань, соціальних умов і філософських поглядів, що безпосередньо впливало на способи її художнього відображення.

Загалом, художні концепції зображення смерті не лише відображають емоції страху, скорботи чи прийняття, а й слугують інструментом філософського пізнання, провокуючи глядача на роздуми про сенс життя та природу людського існування.

Незважаючи на величезну різницю у сприйнятті смерті в різних культурах, одне залишається незмінним: мистецтво допомагає людям осмислити смерть. Через картини, скульптури, ритуальні зображення люди вчилися не боятися смерті, а бачити в ній сенс — чи то як відплату за гріхи, чи як новий початок, чи як вічне нагадування про швидкоплинність життя.

Мистецтво дозволяє нам не лише зіткнутися зі смертю візуально, а й задуматися: а що означає вона для нас? Чи це страх, чи це частина великого циклу, чи це спогад про тих, хто пішов? І, зрештою, воно нагадує нам про найголовніше: поки ми творимо, поки ми відчуваємо — ми живемо.

Зображення смерті в мистецтві різних культур і релігій відображає не лише страх перед невідомим, а й прагнення осмислити її сутність, знайти їй місце в системі світогляду та культури. Від античних часів до сучасності смерть була центральною темою у філософських роздумах, релігійних віруваннях та художніх творах, що свідчить про її важливість для людської цивілізації.

Історичні катастрофи — епідемії, війни, соціальні злами — не лише змінювали суспільну свідомість, а й формували нові візуальні коди, через які мистецтво осмислювало смерть. Масові хвороби породили універсальні символи тлінності та нагадування про спільну долю всіх людей. Війни додали теми насильства, травми та безсилля, а також гіркої героїзму. Соціальні потрясіння внесли у мистецтво фігури мовчазної смерті як свідчення людських страждань або моральної деградації суспільства. Усі ці події змусили художників переосмислювати образ смерті не як абстрактне завершення, а як подію з глибоким етичним та емоційним змістом.

У середньовічному та ренесансному живописі мотив смерті відіграв ключову роль як носій релігійного, морального й філософського змісту. У Середньовіччі смерть зображувалась як невідворотне покарання та частина божественного порядку, часто у вигляді алегорій на кшталт «Танку смерті». У добу Ренесансу акценти зміщуються — смерть усе ще трагічна, але починає осмислюватися в контексті індивідуального досвіду, тілесності та переходу до вічного життя. Образ смерті стає більш гуманістичним, глибшим за змістом і пов'язаним із духовним пошуком.

У добу бароко та романтизму образ смерті набуває особливої емоційної сили та драматизму. У бароко смерть часто постає як театральне видовище, що підкреслює швидкоплинність життя та велич Божої волі. У романтизмі ж смерть стає інтимним переживанням, пов'язаним із тугою, самотністю, коханням або протестом проти буденності. В обох стилях простежується глибокий емоційний вплив, який перетворює смерть на художній засіб філософського осмислення буття.

Сучасне мистецтво не боїться смерті — воно досліджує її, аналізує, іноді грається з нею, іноді використовує як мовний код для глибших роздумів. Замість єдиної відповіді воно пропонує безліч питань: що для нас означає смерть у світі, де тіло можна відтворити штучно? Чи можлива смерть у цифровій реальності? Чи зберігає пам'ять свою силу, коли все доступне в архівах? У цій відкритості до різних інтерпретацій і полягає головна риса сучасного підходу до теми смерті в мистецтві.

У XX–XXI століттях тема смерті у мистецтві зазнала значної трансформації. З одного боку, вона стала ще більш індивідуалізованою — митці звертаються до особистого досвіду втрати, психічної вразливості, самоусвідомлення кінцівки. З іншого боку — поширюються критичні й концептуальні підходи: смерть осмислюється як частина соціального дискурсу, пов'язаного з насильством, ідеологіями, медіа, технологіями. Образи стають складнішими, часто неоднозначними, провокаційними або фрагментарними, що відображає загальну кризу фіксованих значень у постмодерній культурі.

Символіка смерті, як показує досвід мистецтва різних епох і культур, — це не лише зображення завершення, а й простір для роздумів, інтерпретацій, духовного пошуку. Через ці образи митці прагнуть не лише зафіксувати неминуче, а й надати йому сенсу, віднайти в ньому певну логіку або навіть надію. Це робить символи смерті не застиглими, а живими — тими, що говорять із сучасністю, ставлять запитання й відкривають нові горизонти розуміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Герасименко О., Пашкевич К., Кучер Т., Марус О. Використання символіки Memento mori в дизайні сучасних ювелірних виробів. Актуальні проблеми сучасного дизайну. Матеріали V науково-практичної конференції (27 квітня 2023 р.). Київ: КНУТД. 2023. Т. 1. Сс. 180-183.
2. Жукова Н. Феномен страху: рефлексія в образотворчому мистецтві ХХ – початку ХХІ століття (культурологічний аспект). Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2024. Вип. 1. Сс. 9-24.
3. Колесник К. Е. Образ смерті в творчості німецького медальєра карла гьотца в роки першої світової війни. Тридцяті сумцовські читання: збірник матеріалів всеукраїнської наукової конференції «музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 170-річчю від дня народження М. Ф. Сумцова. Т. 67. С. 449–457.
4. Колесник О. С. Інтерпретація міфологеми троїстої смерті в мистецтві ХХ–ХХІ століть / О. С. Колесник // Докса : зб. наук. праць з філософії та філології. – Вип 15. Універсальні виміри культури. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2010. – С. 393–400.
5. Мельник Д. Тотентанц як жанр середньовічної німецької літератури // Пережиття: науковий збірник на пошану пам'яті Галини Рубанової / наук. ред. С. Маценка, відп. ред. О. Левицька. Львів: Українська академія друкарства, 2016. С. 81–91.
6. Мельник Д. Тракткування образу смерті в німецькому середньовічному «Тотентанці» // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. 2016. Вип. 23. С. 175–182.
7. Пастушок Г. Символіка середньовічного блазня в семіотично-релігійному контексті «Бестіарію» // Вісник Львівського національного університету. Серія іноземні мови. 2011. Вип. 18. С. 211–219.
8. ПОНОМАРЕНКО М. Візуальний словник мистецтва «Memento Mori». ART-platFORM. 2024. Т. 9, № 1. С. 242–262.

9. Солярська І. Метафоризм та «смерть автора» в сучасному українському мистецтві (на прикладі творчості М. Кумановського. 2019.
10. «Танок смерті» в культурі Середньовіччя // Львівський історичний клуб. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2018/04/06/танок-смерті-в-культурі-середньові/> (дата звернення: 03.05.2025).
11. 1840s Paris at the Dusk of Romanticism // Byron's Muse. URL: <https://byronsmuse.wordpress.com/2015/02/11/1840s-paris-at-the-dusk-of-romanticism/> (дата звернення: 03.05.2025).
12. A Historical Perspective of Death in the Western World // Oncohemakey. URL: <https://oncohemakey.com/a-historical-perspective-of-death-in-the-western-world/> (дата звернення: 03.05.2025).
13. Artsper | magazine. *Artsper Magazine*. URL: <https://blog.artsper.com/en/> (дата звернення: 12.05.2025).
14. Blessin St. Der Totentanz der Marienkirche in Lübeck und der Nikolaikirche in Reval (Tallin). Edition, Kommentar, Interpretation, Rezeption / hrsg. von Hartmut Freytag. Weimar; Wien: Böhlau-Verlag, 1993. 482 S.
15. Coelho R. Cross-Cultural Analysis of Death Perception // DIVA. URL: <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:his:diva-12451> (дата звернення: 03.05.2025).
16. Çolak P. D. How Should We Think About Death? // Medium. URL: <https://medium.com/philosophiser-co/how-should-we-think-about-death-e378221c09ec> (дата звернення: 03.05.2025).
17. Death and the Maiden in Art and Music: A Timeless Motif of Mortality and Desire // Travels with My Art. URL: <https://travelswithmyart.wordpress.com/2024/07/02/death-and-the-maiden-in-art-and-music-a-timeless-motif-of-mortality-and-desire/> (дата звернення: 03.05.2025).
18. Death in Art // Obelisk Art History. URL: <https://www.arthistoryproject.com/subjects/death/> (дата звернення: 03.05.2025).
19. DeSpelder L. A. The Last Dance: Encountering Death and Dying. 4th ed. Mountain View, Calif.: Mayfield Pub. Company, 1996. 688 p.

20. Digital Commons at NLU | National Louis University Scholarship and Digital Collections. URL: https://digitalcommons.nlu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=faculty_publications (дата звернення: 03.05.2025).
21. End with Care. URL: <https://www.endwithcare.org/blogs/FullPost.php?id=32> (дата звернення: 03.05.2025).
22. Exploring death paintings: art's reflection on mortality. *Soup.io*. URL: <https://www.soup.io/exploring-death-paintings-arts-reflection-on-mortality> (дата звернення: 12.05.2025).
23. Fehse W. Der Ursprung der Totentänze. Mit einem Anhang: Der vierzeilige oberdeutsche Totentanztext. Codex Palatinus № 314 B. 79a–80b. Halle: Max Niemeyer Verlag, 1907. 68 S.
24. Focus2move| how is death portrayed in art?. *Focus2Move*. URL: <https://www.focus2move.com/how-is-death-portrayed-in-art/> (дата звернення: 12.05.2025).
25. Gire J. How Death Imitates Life: Cultural Influences on Conceptions of Death and Dying // Online Readings in Psychology and Culture. 2014. Vol. 6, № 2. URL: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1120> (дата звернення: 03.05.2025).
26. How Death is Perceived Around the World // Tomorrow Bio. URL: <https://www.tomorrow.bio/post/how-death-perceived-around-world> (дата звернення: 03.05.2025).
27. Influence of Death in Renaissance Art: Anatomy, Dissection and Decapitation // Introduction to the Renaissance. URL: <https://intro819.wordpress.com/2017/11/13/influence-of-death-in-renaissance-art/> (дата звернення: 03.05.2025).
28. Memento mori | Tate. *Tate*. URL: <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/m/memento-mori> (дата звернення: 12.05.2025).
29. Memento Mori and the 'Good Death' in Baroque Art // Studies: An Irish Quarterly Review. URL: <https://www.studiesirishreview.ie/2025/01/10/memento-mori-and-the-good-death-in-baroque-art/> (дата звернення: 03.05.2025).

30. Memento Mori: Смерть у сакральному мистецтві // CREDO. URL: <https://credo.pro/2022/11/278273> (дата звернення: 03.05.2025).
31. Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft: Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte / hrsg. von Georg Braungart, Harald Fricke, Klaus Grubmüller, Jan-Dirk Müller, Friedrich Vollhardt, Klaus Weimar. 3. überarb. Aufl. Bd. 1. Berlin: De Gruyter, 1997–2003. 913 S.
32. Romantic Portrayals of Death in Painting by the Romanticists // TheCollector. URL: <https://www.thecollector.com/death-romantic-paintings/> (дата звернення: 03.05.2025).
33. Romanticism – Age of Sentimentality, Melancholy, Love, Death and Fallen Heroes // Byron's Muse. URL: <https://byronsmuse.wordpress.com/2014/10/17/romanticism-age-of-sentimentality-melancholy-love-death-and-fallen-heroes/> (дата звернення: 03.05.2025).
34. Rosenfeld H. Der mittelalterliche Totentanz: Entstehung, Entwicklung, Bedeutung. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 1974.
35. The Philosophy of Death – The Philosophy of Everything // The Philosophy of Everything. URL: <https://www.thephilosophyofeverything.com/blog/2020/8/30/the-philosophy-of-death> (дата звернення: 03.05.2025).
36. Vierzeiliger oberdeutscher Totentanz 1443 [Електронний ресурс].. URL: <http://www.dodedans.com/Dcpg314b.htm> (дата звернення: 03.05.2025).
37. Vierzeiliger oberdeutscher Totentanz Heidelberger Blockbuch, um 1460–1465 [Електронний ресурс].. URL: http://www.totentanz-online.de/medien/literatur/heidelberger_blockbuch.php (дата звернення: 03.05.2025).
38. Warda S. Memento Mori. Bild und Text in Totentänzen des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2011. 357 S.